DEVIANT XULQ-ATVOR VA UNING TIPOLOGIYASI HAQIDA UMUMIY TUSHUNCHA

Xaitov Ortiqboy Tursunboyevich
Guliston davlat pedagogika instituti magistranti
Ortiqxaitov83@gmail.com

Аннотация: Ushbu tezisda deviant xulq-atvorni vujudga kelishi haqidagi turli xil qarashlar, jinoyatchilikning boshqa shakllarini izohlashga bo‘lgan dastlabki urinishlar, jinoyatchilarning bosh chanog‘i va miyasining tuzilishi, qonunga amal qiluvchi kishilarning miya tuzilishidan farq qilinishi kabi masalalar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: *deviant, kriminal, ijtimoiy tajriba, mezomorf, ektomorf, endomorpf, degenerativ, defektlik.*

Annotation: This article contains different views on the emergence of deviant behavior. The first attempts to explain other forms of crime are mainly biological in nature. According to the supporters of the biological theory, the structure of the skull and brain of criminals differs from the structure of the brain of law-abiding people, and the issues of implementation are highlighted.

Key words: *deviant, criminal, social experience, mesomorph, ectomorph, endomorph, degenerative, defect.*

Kishining deviant axloqini jamiyatda qabul qilingan me’yorlarga zidligi va ruhiy jarayonlarning muvozanatsizligi, moslashuvchan emasligi ko‘rinishida yoki uning shaxsiy axloqi ustidan axloqiy va estetik nazoratdan bo‘yin tovlash ko‘rinishidagi o‘zining faollashtirish jarayonining buzilishida namoyon bo‘luvchi alohida qilmishlar yoki qilmishlar tizimida belgilash mumkin.

Deviant tushunchasi lotincha “deviatio” so‘zidan olingan bo‘lib, og‘ish, chetga chiqish degan ma’noni bildiradi. Deviant xulq-atvorli kishilarni “xulqi og‘ishganlar” deb ham ataladi.

Deviant xulq-atvorni vujudga kelishi haqida turli xil qarashlar mavjud. Jinoyatchilikning boshqa shakllarini izohlashga bo‘lgan dastlabki urinishlar asosan biologik tabiatga ega. Biologik nazariya tarafdorlarining fikricha, jinoyatchilarning bosh chanog‘i va miyasining tuzilishi qonunga amal qiluvchi kishilarning miya tuzilishidan farq qiladi.

Ma’lumki, har bir jamiyat o‘zining qat’iy belgilangan ijtimoiy xulq-atvor dasturlari tizimiga va jamoatchilik fikri, odatlar, axloqiy tamoyillar, an’analar kuchiga tayanuvchi xulq-atvor qoidalariga ega. Qabul qilingan me’yorlar xulq-atvorning tarixan shakllangan qoidalari sifatida talqin qilinadi, shu bilan birga u baholovchi vazifaga ham ega. Unga muvofiq ravishda har qanday harakat “to‘g‘ri” yoki “noto‘g‘ri” “yaxshi” yoki “yomon” deb tavsiflanadi. Bunday tushunishda me’yorning tabiiy bog‘lanishi, ya’ni unga aloqador tushuncha “buzilish” atamasi bo‘lib hisoblanadi.

Odatda “buzilish” atamasi har qanday “kasal” va “kasallik” xususida mulohaza yuritilganda ham ishlatiladi. Chunki buzilish aniq termin bo‘lmasdan, balki bu tushuncha orqali xulq-atvor yoki uning simptomlari bilan bog‘liq belgilar tushuniladi. Lekin psixik buzilishlar guruhiga alohida ijtimoiy og‘ishlar yoki shaxsiyatsiz vazifalar kirmaydi. Har bir shaxs o‘z yosh davriga xos muayyan ijtimoiy munosabatlar egasi hamda unga jamiyat tomonidan ko‘rsatiladigan ko‘plab iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, axloqiy ta’sirlarning obyekti hisoblanadi.

XIX asrning 70-yillarida faoliyat ko‘rsatgan italiyalik kriminalist Chezare Lombrozo “Ba’zi odamlar jinoiy mayllar bilan tug‘iladilar va ular ibtidoiy insonlar tipiga mansub bo‘ladilar”, degan xulosaga kelgan. Uning fikricha, jinoyatchi tiplarni bosh chanog‘i shakliga qarab aniqlash mumkin. U ijtimoiy tajribaning kriminal xulq rivojiga ta’sirini inkor etar edi, uning asosiy g‘oyasi ko‘pchilik jinoyatchilarning biologik jihatdan degenerativ va defektli ekanida edi.

Richard Daygdeyglning fikricha, “ba’zi jinoyatkorona xulq-atvor shakllanishi uchun xos bo‘lgan mayllar doimo avloddan-avlodga o‘tib turadi”. Biologik omil va jinoyatga mayl orasidagi bog‘liqlik g‘oyasi Vilyam Sheldon ishlarida 1940-yillarda qaytadan tiklandi. Sheldon odamlarning 3 jismoniy tipini ajratib ko‘rsatdi:

- Mezomorf tip (mushakdor, faol)

- Ektomorf tip (suyak tizimi yaxshi rivojlangan)
- Endomorf tip (to‘lalikka moyil odamlar)

Uning fikricha, ulardan biri – mezomorf tip huquqbuzarlikka mayl bilan bevosita bog‘liq.

Boshqa olimlar tomonidan keyinroq o‘tkazilgan tadqiqotlar ham shunga o‘xshash natijalar berdi. Hozirgi kungacha ham bunday qarashlarning himoyachilari borligiga qaramay, u tadqiqotlar kuchli tanqidlarga sabab bo‘ldi. Agar hatto odamning jismoniy tuzilishi o‘rtasida bog‘liqlik mavjud, deb faraz qilsak ham bu irsiyat masalasini aniqlashtirmaydi. Vilyam Sheldon jinoyatchilik bilan bog‘langan mushakdor odamlar kuch talab qilgani uchun ham bunday faoliyatga jalb etilgan bo‘lishi mumkin.

Jinoyatning psixologik nazariyalari ham, biologik nazariyalar kabi jinoiy mayllarni shaxsning muayyan tipi bilan bog‘lar edi. Jinoyatni psixologik jihatdan talqin qilishga Freyd g‘oyalari, garchi Freyning o‘zi kriminalogiya bo‘yicha hech narsa yozmagan bo‘lsa ham muayyan ta’sir o‘tkazdi. Keyingi olimlar unchalik ko‘p bo‘lmagan odamlarda “axloqsiz” yoki psixopatik shaxs rivojlanadi, degan fikr bilan uning g‘oyalariga asoslanishdi. Freyd fikriga ko‘ra, rivojlanishning Edip bosqichida, ilk bolalikda o‘rganiladigan, o‘zini cheklashlardan ko‘pchilik axloqiy sifatlar vujudga keladi. Ota-onalar bilan o‘ziga xos munosabatlar shakllanishi oqibatida, ba’zi bolalarda bunday cheklov shakllanmaydi va axloqiylik tuyg‘usi asosan mavjud bo‘lmaydi. Psixopatlarni zo‘rlikdan lazzat oladigan odamovi shaxslar sifatida tavsiflash mumkin.

Freyd ta’limoti yoki boshqa psixologik konsepsiyalardan kelib chiqadigan jinoyatning psixologik nazariyalari nari borsa jinoyatning ba’zi jihatlarini tushuntirib berishi mumkin. Jinoyatchilardan juda ozchiligi boshqa aholidan farq qiladigan xuxusiyatga ega bo‘lsa ham, bunday xususiyatlar barchaga xos bo‘lishi ehtimolligi oz. Jinoyatlarning xilma-xillari shunchalik ko‘pki, ularni amalga oshirayotganlar bir xil psixologik xususiyatlarga ega deyish haqiqatdan yiroqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

I. M.Xakimova. Deviant xulq – atvor psixologiyasi. Toshkent, 2014 - 5-b.
2. А.В.Боковина. Энциклопедия глубинной психологии. – М., 2001. 87-с.
3. А.В.Петровский. Идея свободной причинности в психологии. Москва, 1996. 98-с.
4. Б.Л.Шнайдер. Девиантное повидение детей и подростков. –М., 2002